

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ПРАВ ЛЮДИНИ

УДК 341
DOI <https://doi.org/10.32841/ILA.2020.23.11>

БІЛА-КИСЕЛЬОВА А. А.,
кандидат юридичних наук, суддя України,
сертифікований тренер
Національної школи суддів України,
суддя
Білозерського районного суду Херсонської області

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЩОДО ПРАВ ОСІБ, ЯКІ УВ'ЯЗНЕНІ ТА ОЧІКУЮТЬ НА СУДОВИЙ РОЗГЛЯД

Анотація. У статті розкрита сутність деяких аспектів щодо стандартів, на які мають розраховувати ув'язнені особи під час очікування судового розгляду (правомірність арешту, правомірність статусу підозрюваного). Виокремлено міжнародні норми, які стосуються поводження із затриманими особами, проведений аналіз міжнародних норм у галузі прав людини щодо забезпечення мінімального рівня захисту затриманих осіб.

У дослідженні приділяється увага Міжнародному пакту про громадянські й політичні права, Мінімальним стандартним правилам поводження з в'язнями, Принципам захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню в якій би то не було формі.

Автор звертає увагу на позицію ООН, Ради Європи, Європейського суду з прав людини в питаннях дотримання прав людини й обмеження особистої свободи. Наводить приклади рішень Європейського суду з прав людини щодо запобігання свавільному або необґрунтованому позбавленню волі в демократичному суспільстві: *McKay v. The United Kingdom*, *Medvedev and Others v. France*, *Ladent v. Poland*, *De Wilde, Ooms and Versyp v. Belgium*.

Окрему увагу автор привертає до «привілейованого» становища презумпції невинуватості й розкриває сутність порядку поводження з особами, які ще не отримали статус засуджених; наголошує на можливості помилки з огляду на «крихкість» встановлення фактів у суді, нерівності засобів особи, яку обвинувачують, і держави, стандарти доведення «поза розумним сумнівом».

Зроблено висновок, що міжнародна спільнота нині наполегливо рекомендує дотримуватися міжнародних домовленостей у питанні, що стосується особистої свободи

людини. У процесі аналізу міжнародних стандартів щодо поводження з особами, які ув'язненні, до ухвалення судового рішення встановлено, що у світі представлено досить міжнародних документів і нормативно-правових актів, які регулюють мінімальний рівень захисту затриманих осіб.

Ключові слова: особиста свобода, презумпція невинуватості, суд, права людини, міжнародні стандарти.

Постановка проблеми. Право на свободу й особисту недоторканність передбачене в статті 5 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, статті 29 Конституції України та є одним із фундаментальних прав людини [1; 2].

Європейський суд із прав людини неодноразово підкреслював, що основною метою статті 5 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод є запобігання свавільному або необґрунтованому позбавленню волі (McKay v. The United Kingdom, § 30) [3].

Право на свободу й особисту недоторканність має найважливіше значення в «демократичному суспільстві» за змістом Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (Medvedyev and Others v. France, § 76; Ladent v. Poland, № 11036/03, § 45, 18 березня 2008 року) [4; 5].

Ув'язненні особи є частиною суспільства, а тому їхні права мають бути дотриманими, так само як і осіб, що мають особисту свободу.

Недопустима дискримінація, жорстоке поводження з ув'язненими. Особи, які втратили особисту свободу, повинні забезпечуватися якісною їжею та питною водою, носити свіжу білизну й отримувати медичну, психологічну допомогу. Разом із тим, як показує перевірка з офіційних звітів ООН, приміщення для утримання людей під вартою в очікуванні рішення суду нерідко переповнені й знаходяться в антисанітарному стані (старі), непридатні для розміщення людей.

Чи допустиме таке поводження з людиною в той час, як міжнародна спільнота наголошує на гуманному поводженні з кожною людиною та на захисті затриманих осіб від свавілля держав-учасниць міжнародних договорів? Розглянемо детальніше міжнародні документи, які стосуються затриманих осіб; проведемо аналіз основних міжнародних стандартів щодо поводження з особами, які ув'язнені до ухвалення судового рішення, та надамо інформацію про міжнародні норми в галузі прав людини щодо забезпечення мінімального рівня захисту затриманих осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню дослідження обмеження прав і свобод людини й вивченню практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) із цього питання займаються науковці й судді І.В. Гловюк, М.І. Дерев'янка, П.М. Рабінович, В.В. Мицик та інші. Разом із тим дослідження міжнародних документів щодо захисту прав людини під час обмеження прав і свобод у взаємозв'язку з міжнародними стандартами універсального й регіонального значення потребує додаткового вивчення. Тому тема актуальна натепер.

Метою статті є виокремлення міжнародних норм щодо затриманих і поведження із затриманими особами; аналіз основних міжнародних стандартів щодо поведження з особами, які ув'язненні до ухвалення судового рішення; надання інформації про міжнародні норми в галузі прав людини щодо забезпечення мінімального рівня захисту затриманих осіб.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стаття 5 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод гарантує право на свободу й особисту недоторканність, а тому регламентує ключові моменти, що пов'язані із захистом прав особи в разі будь-якого затримання (арешту, ув'язнення), та передбачає судовий контроль щодо обмеження прав людини [1].

Відповідно до національного законодавства України тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який застосовується виключно в разі, якщо прокурор доведе, що жоден із м'якіших заходів не зможе запобігти ризикам, передбаченим статтею 177 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК), крім випадків, передбачених частиною п'ятою статті 176 цього Кодексу [6].

Відповідно до частини 1 статті 177 КПК України метою застосування запобіжного заходу є забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам:

- 1) переховуватися від органів досудового розслідування та / або суду;
- 2) знищити, сховати або спотворити будь-яку з речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення;
- 3) незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста в цьому ж кримінальному провадженні;
- 4) перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином;
- 5) вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, в якому підозрюється, обвинувачується [6].

У частині 2 цієї ж статті вказано: «підставою застосування запобіжного заходу є наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а також наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може здійснити дії, передбачені частиною першою цієї статті <...>». Таким чином, національне законодавство унормувало процедуру розгляду судом питання необхідності застосування запобіжного заходу «тримання під вартою».

Стаття 9 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права наголошує про те, що утримання під вартою осіб, які чекають судового розгляду, має бути не правилом, а винятком [7].

Міжнародні стандарти з прав людини містять конкретні норми, які повинні застосовуватися щодо осіб, які утримуються під вартою до судового розгляду. Ці норми забезпечують додаткові гарантії та захист у кон-

кретних ситуаціях, з якими стикаються особи, які тримаються під вартою до судового розгляду (і ще не засуджені за будь-яке правопорушення), як люди, позбавлені одного з основних прав людини – права на свободу.

Європейський суд із прав людини в рішенні у справі “De Wilde, Ooms and Versyp v. Belgium” (18 червня 1971 р.) зазначив, що це право є найважливішим у «демократичному суспільстві» в розумінні Конвенції [8]. Особиста свобода є фундаментальною умовою, якою кожен повинен користуватися та позбавлення якої дуже ймовірно матиме прямий і негативний вплив на користування багатьма іншими правами. Звідси випливають основні принципи, які Суд застосовує під час розгляду справ за статтею 5, і насамперед принцип презумпції свободи. Особа не може бути позбавлена свободи, крім випадків, встановлених у пункті 1 статті 5, і, як неодноразово зазначав ЄСПЛ, цей перелік винятків є вичерпним, до того ж лише вузьке тлумачення винятків відповідає цілям положення, а саме – гарантувати, що нікого не буде свавільно позбавлено свободи. Таким чином, позбавлення свободи з підстав, які не охоплюються пунктом 1 статті 5, ведуть до порушення цієї статті Конвенції.

Поняття презумпція невинуватості за національним законом представлено в статті 17 КПК України [6]. Особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення та не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в порядку, передбаченому цим Кодексом, і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили.

Слід звернути увагу на те, що основна відмінність між особами, які перебувають під вартою до судового розгляду, й засудженими особами полягає в тому, що особи, які тримаються під вартою в очікуванні судового розгляду, мають «право вважатися невинними доти, поки їхню вину не буде доведено в законному порядку».

Міжнародні стандарти підкреслюють це право на підставі універсальних договорів: Загальної декларації прав людини, пункт 1 статті 11, та Міжнародного пакту про громадянські й політичні права, пункт 2 статті 14 [7, 9].

Крім того, відповідно до пункту 2 а) статті 10 Пакту про громадянські й політичні права й пункту 2 правила 84 Мінімальних стандартних правил підозрюваним надається окремий режим поводження, що відповідає їхньому статусу не засуджених осіб [7; 10].

Презумпція невинності передбачає більш гуманне поводження з особами, які поки ще не отримали статус засуджених. (правила 86, 87, 88 і 91 Мінімальних стандартних правил) [10]. Усі затримані особи (як в очікуванні судового розгляду, так і після винесення вироку) мають право на гуманне поводження, однак у разі застосування дисциплінарних та обмежувальних заходів також слід виходити з поваги передбачуваної невинності осіб, які утримуються під вартою до судового розгляду.

Розглянемо детальніше суть поняття «презумпція невинуватості». Вчені й практики презумпцію невинуватості розглядають у найменше як двох значеннях:

– загальному – в разі розгляду кримінальної справи в суді (англ. criminal trial) і в кримінальному процесі [11];

– у конкретному випадку – значення охоплює відомий принцип, відповідно до якого в разі обвинувачення особи у вчиненні злочину тягар доведення вини несе сторона обвинувачення (прокурор) і доведення має бути поза розумним сумнівом (англ. beyond reasonable ground).

«Привілейоване» становище презумпції невинуватості значною мірою залежить від причин її визнання в такій якості навіть в її вузькому сенсі (тягар доказів), серед яких називають такі:

– недопущення передчасного осуду й покарання;

– можливість помилки з огляду на «крихкість» встановлення фактів у суді;

– нерівність засобів громадянина й держави;

– стандарт доведення «поза розумним сумнівом» [12].

Західні вчені підтримують позицію Рональда Дворкіна з огляду на таке: «уникнення шкоди, яка може бути завдана помилковим визнанням особи винною, особливо беручи до уваги «репутаційні» й соціальні наслідки (ганьбу й несприятливе становище під час працевлаштування та пошуку житла), – це те, на чому ґрунтується повага до права на справедливий суд, складовою частиною якого є презумпція невинуватості».

Крихкість (англ. fragility) встановлення фактів у суді пов'язана з відсутністю форми кримінального судочинства в будь-якій юрисдикції, що гарантувала б абсолютну точність у встановленні фактів [11]. Те, що особа має нерівні можливості в порівнянні з державою (представниками держави), ні в кого сумніву не викликає.

Першим міжнародним принципом щодо затримання є **недопущення дискримінації**. У разі здійснення прав людини держава повинна забезпечувати ці права кожній людині, що знаходиться під її юрисдикцією (Загальна декларація прав людини, стаття 2; Міжнародний пакт про громадянські й політичні права, пункт 1 статті 2 і стаття 26) [7; 9].

Згідно з принципом 6 Мінімальних стандартних правил дискримінація за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігійних, політичних та інших переконань, національного або соціального походження, майнового стану, сімейного становища або соціального стану неприпустима [10].

Заходи, призначені спеціально для захисту прав та особливого статусу жінок, підлітків, похилих, хворих або інвалідів, не розглядаються як дискримінаційні (Принципи захисту осіб, що піддаються затриманню, пункт 2 принципу 5) [13].

Другий основний принцип, закріплений у статті 5 Загальної декларації прав людини й статті 7 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права: «*Ніхто не може бути підданий катуванню або жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню та покаранню*» [7; 9].

У своїх відносинах з особами, які перебувають під вартою або в ув'язненні, посадові особи з підтримання правопорядку не повинні застосо-

увати силу. Мало того, в правилі 33 Мінімальних стандартних правил говориться, що «як покарання ніколи не слід використовувати такі названі засоби, як наручники, кайдани, гамівні сорочки або ланцюги» [10].

Фізичні умови перебування під вартою. Органи влади зобов'язані поводитися з усіма особами, які позбавлені волі, з повагою, гуманно, як це передбачено в пункті 1 статті 10 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права [7].

Усі приміщення, якими користуються затримані особи, повинні відповідати мінімальним санітарним нормам (правила 10 і 19 Мінімальних стандартних правил) [10]. Особи повинні утримуватися в чистоті (правило 15 Мінімальних стандартних правил) і мати право на щоденні фізичні вправи у дворі (Правило 21 Мінімальних стандартних правил). Крім того, відповідно до правила 20 Мінімальних стандартних правил особи повинні забезпечуватися якісною їжею та питною водою; носити свіжу білизну й отримувати медичну, психологічну допомогу.

Роздільне утримання. Відповідно до пункту 2 статті 10 Пакту про громадянські й політичні права й правила 8 Мінімальних стандартних правил різні категорії затриманих осіб повинні міститися окремо [7; 10]. Відповідно до висновку ООН (Нью-Йорк, Женева, 2002 р.), «Обвинувачені особи повинні поміщатися окремо від засуджених, а неповнолітні повинні відділятися від повнолітніх. Чоловіки й жінки повинні міститися в роздільних закладах. У багатьох країнах особи, які перебувають під вартою в очікуванні судового розгляду, містяться в найгірших умовах. Приміщення для утримання під вартою в очікуванні рішення суду нерідко переповнені, старі, знаходяться в антисанітарному стані й непридатні для розміщення людей» [14].

Слід звернути увагу й на те, що не тільки жінки потребують особливого ставлення, але й місце проживання жінок, які втратили особисту свободу, має бути відповідного рівня. У таких будівлях має бути враховано й те, що жінка може бути в стані вагітності.

Жіночі установи повинні мати особливі приміщення для догляду за вагітними жінками й породіллями. Там, де це можливо, слід потурбуватися про те, щоб пологи відбувалися не в тюремному, а в цивільному госпіталі. Якщо ж дитина народилася у в'язниці, про цю обставину не слід згадувати в метричному свідоцтві (правило 23 Мінімальних стандартних правил) [10].

Судова процедура. Ураховуючи вище викладене, не можна не зазначити важливість перевірки судом необхідності й законності обмеження особистої свободи й ув'язнення особи (правомірність арешту й статус підозрюваного). Саме на це звертає увагу стаття 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод [1].

Під час розгляду справи в суді й оцінці необхідності утримання тієї чи іншої особи під вартою до судового розгляду слід брати до уваги такі питання:

– Чи є досить вагомі підстави вважати, що правопорушення було скоєно саме цією особою?

– Чи не буде позбавлення волі невідповідним до можливого правопорушення та очікуваного покарання?

– Чи існує небезпека того, що підозрюваний сховається від правосуддя?

– Чи існує значна небезпека того, що підозрюваний скоїть ще одне правопорушення?

– Чи існує небезпека серйозного втручання в хід судового розгляду в разі звільнення підозрюваного?

– Чи буде достатнім звільнення під заставу або умовно-дострокове звільнення? [14].

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок про те, що міжнародна спільнота нині наполегливо рекомендує дотримуватися міжнародних домовленостей у питанні щодо особистої свободи людини. У процесі аналізу міжнародних стандартів щодо поводження з особами, які ув'язненні до ухвалення судового рішення, встановлено, що у світі представлено досить міжнародних документів і нормативно-правових актів, які регулюють мінімальний рівень захисту затриманих осіб. Наведені керівні принципи, від яких не мають права відступати держави-учасниці міжнародних домовленостей.

Україна здійснила важливий крок у 2012 р. і прийняла Кримінальний процесуальний кодекс України в новій редакції з урахуванням тих міжнародних стандартів щодо мінімального рівня захисту затриманих осіб, які діють у світі. Разом із тим процес реформування застарілого законодавства в Україні не завершено й діяльність законодавця у векторі узгодження національного законодавства міжнародним стандартам здійснюється і далі. Тому можна говорити, що такі інституції, як ООН, Рада Європи та Європейський суд із прав людини, злагоджено працюють, щоб права людини не залежно від місця перебування особи діяли й не були втрачені демократичні цінності.

Література:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004/ed19900101.
2. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Рішення у справі McKay v. The United Kingdom / ICC Legal Tools Database. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/6e4cb0/pdf/>.
4. Рішення у справі Medvedyev and Others v. France. *Sherloc* : вебсайт. URL: https://sherloc.unodc.org/cld/case-law-doc/drugcrimetype/eu/2010/medvedyev_and_others_v_france.html.
5. Рішення у справі Ladent v. Poland / HUDOC. European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:\[%22001-85487%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:[%22001-85487%22]}).

6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : ратифіковано 19 жовтня 1973 р. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
8. Рішення у справі “De Wilde, Ooms and Versyp v. Belgium” від 18 червня 1971 року / HUDOC. European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:\[%22001-57606%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:[%22001-57606%22]).
9. Загальна декларація прав людини : прийнята й проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
10. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями 1955 р. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text.
11. Ashworth A. Four threats to the presumption of innocence. *The International Journal of Evidence & Proof*. 2006 10 E&P 241–279. P. 243–248.
12. Dworkin R.M. Principle, Policy and Procedure. *Crime, Proof and Punishment* / ed. C. Tapper. London : Butterworths, 1981. 368 p.
13. Звід принципів захисту всіх осіб, яка піддаються затриманню чи ув'язненню в якій би то не було формі : Резолюція 43/173 Генеральної Асамблеї ООН від 09 грудня 1988 р. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_206#Text.
14. Учебное пособие по контролю за соблюдением прав человека. Управление Верховного комиссара ООН по правам человека. Нью-Йорк и Женева : ООН, 2002. 200 с. URL: <https://www.refworld.org.ru/publisher,OHCHR,HANDBOOK,5360b2064,0.html>.

Bila-Kyseleva A. International standards on the rights of persons imprisoned and pending trial

Summary. The article reveals the essence of some aspects of the standards that prisoners should rely on while awaiting trial (legality of arrest, legality of the status of a suspect). The international norms concerning the treatment of detainees are singled out, the analysis of the international norms in the field of human rights concerning maintenance of the minimum level of protection of detainees is carried out.

The study focuses on the International Covenant on Civil and Political Rights, the Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners, and the Principles for the Protection of All Persons under Any Form of Detention or Imprisonment.

The author draws attention to the position of the UN, the Council of Europe, the ECHR on human rights and restrictions on personal freedoms. Gives examples of ECHR decisions to prevent arbitrary or unjustified imprisonment in a democratic society: *McKay v. The United Kingdom*, *Medvedyev and Others v. France*, *Ladent v. Poland*, *De Wilde, Ooms and Versyp v. Belgium*.

The author draws special attention to the “privileged” position of the presumption of innocence and reveals the essence of the procedure for treating persons who have not yet received the status of convicts; draws attention to the possibility of error in view of the “fragility” of establishing the facts in court, the inequality of the means of the person accused and the state, the standard of proof “beyond a reasonable ground”.

It is concluded that the international community today strongly recommends adherence to international agreements on the issue of personal freedom. In the process of analyzing international standards for the treatment of detainees before a court decision, it was found that there are enough international documents and regulations in the world that regulate the minimum level of protection of detainees.

The author notes that it can be said that such institutions as the UN, the Council of Europe and the European Court of Human Rights work together so that human rights, regardless of the person's whereabouts, operate.

Key words: personal freedom, presumption of innocence, court, human rights, international standards.